

**ГІСТОРЫЯ І ПАМЯЦЬ НАРОДАЎ  
(КАНЦЭПЦЫЯ ПАЎСТАННЯ 1863-1864 ГГ.  
У ТВОРЧАСЦІ Э. АЖЭШКІ І У. С. КАРАТКЕВІЧА)**

**А. А. Агрэніч**

Цягам стагоддзяў славянскі свет цяпеў ад шэрагу выпрабаванняў, якія нашы народы ў большай ці меншай ступені пераадольвалі і пераадольваюць разам. Нацыянальныя літаратуры ў сваю чаргу заўсёды чуйна рэагуюць на лёсавызначальныя здарэнні ў жыцці народа і дбайна натууюць іх з перспектывы сваёй краіны. Супастаўленне пэўных гістарычных падзей, адлюстраваных у творчай спадчыне пісьменнікаў, што прадстаўляюць розныя славянскія народы, з'яўляецца ў выключнай ступені важнай галіною параўнальнага літаратуразнаўства.

Калі ў гісторыі палітычных стасункаў паміж Польшчай і Беларуссю здараліся і могуць здарацца непаразуменні, нацыянальныя літаратуры нязменна маніфестуюць братэрства нашых народаў. Імкненне ў чарговы раз звярнуць увагу на роднаскасць беларусаў і палякаў – адзін з фактараў, які абумовіў выбар тэмы гэтага даследавання.

«Падзеі 1863 г. заўсёды будуць вабіць нас глыбокім інтэрнацыяналізмам. <...> У агні баёў гартаваўся рэвалюцыйны саюз беларускага, рускага, польскага і літоўскага народаў» [3, с. 19], – сцвярджае вядомы беларускі гісторык Генадзь Кісялёў.

Сляды паўстання мы знаходзім не толькі ў айчынных гістарыяграфіях, але і ў мастацкіх літаратурах краін-суседак: палякі С. Жэромскі, М. Дамброўская, Т. Канвіцкі, беларусы А. Куляшоў, А. Мальдзіс, У. Арлоў і інш. звярталіся ў сваёй творчасці да гэтай тэмы.

У дадзеным даследаванні мы спыніліся на творчасці яскравай прадстаўніцы польскага пазітывізму Э. Ажэшкі і адной з найбольш прыкметных постацяў беларускай літаратуры XX ст. У.С. Караткевіча.

Паўстанне прыпала на маладосць Э. Ажэшкі, стала пераломным момантам у яе лёсе: «Той момант рашуча паўплываў на ўсю маю будучыню <...> нарадзіў ува мне прагу да служэння Айчыне па меры сілы і прыроды маіх здольнасцяў» [5, с. 244].

Рэхам будзе адгукацца паўстанне ў амаль паўвекавой творчай дзейнасці пісьменніцы, пачынаючы ад неапублікаваных першых пісьменніцкіх спроб да цыклу навел «Gloria victis».

Э. Ажэшкай паўстанне было перажыта, а вось У.С. Караткевіч, што нарадзіўся ў XX ст, сам мусіў аднаўляць карціну тых трагічных падзей пры дапамозе архіваў, дакументаў, размоў з нашчадкамі паўстанцаў.

У. С. Караткевіч марыў напісаць дысертцыю пра паўстанне 1863 г. ва ўсходнеславянскіх і польскай літаратурах. Сабраны матэрыял не быў марна закінуты, а спатрэбіўся ў творчасці: «Калі я быў студэнтам Кіеўскага ўніверсітэта, замест таго каб хадзіць на лекцыі – сядзеў у бібліятэцы над старымі кнігамі. Паступова перад маімі вачыма паўставалі прываблівыя постаці маіх продкаў. <...> І сярод іх – паўстанцы 1863 года, якія не шкадавалі жыцця, змагаючыся за “нашу і вашу свабоду”. <...> Паступова ў мяне расло жаданне раскажаць аб іх подзвігу, зберагчы памяць» [4, с.71].

Даты нараджэння творцаў падзяляе часавы адрэзак амаль у стагоддзе, пісьменніца-полька і пісьменнік-беларус размаўлялі і пісалі на розных мовах, але тым не менш іх бачанні пэўных рэчаў, звязаных з паўстаннем 1863–1864 гадоў, шмат у чым супадаюць. Менавіта знаходжанне гэтых падабенстваў стала асноўнай мэтай дадзенага даследавання.

Землі сучасных Польшчы і Беларусі пасля апошняга падзелу Рэчы Паспалітай цалкам увайшлі ў Расійскую імперыю, што на ўсялякі нацыянальна-вызваленчы рух рэагавала імгненна. Паўстанне 1863 г. было канчаткова задушана рускімі войскамі ў пачатку 1864 г.

Вобраз Расіі – «турмы народаў» – трымаецца ў свядомасці шматлікіх палякаў і беларусаў нават цяпер. Але і Э. Ажэшка, і У. С. Караткевіч абсалютна справядліва не атаясамліваюць імперскую палітычную машыну з рускім народам.

У навеле «Афіцэр» падчас рэвізіі вёскі рускія салдаты ў пошуках слядоў сувязі тубыльцаў з паўстанцамі літаральна рабуюць мясцовае насельніцтва. Знайшоўшы ў хатах гарэлку, напіваюцца і беспадстаўна пачынаюць бачыць небяспеку ў адным хлопцу. Са стрэльбамі ў руках нецвярозыя салдаты акружаюць яго, чым выклікаюць жах маці і сястры юнака. Маленні жанчын аб літасці салдаты ігнаруюць. На просьбу аб дапамозе тым часам неспадзявана адгукаецца адзін рускі афіцэр: ён накіроўваецца да падначаленых і адганяе іх, ратуючы хлопца.

Пазней, падчас бойкі з інсургентамі ў лесе, гэты ж афіцэр, чуючы катэгарычную адмову схопленага паўстанца на патрабаванне казака выдаць інсургентаў, прамаўляе: «Молодец», – і дадае: «Аах, безумцы, мечтатели, несчастные жертвы» [6, с. 12].

Афіцэр знаёміцца са зняволеным паўстанцам, які аказаўся добрым сябрам забітага ў апошняй бойцы інсургента Апалінарыя Карлавіцкага. Высвятляецца, што афіцэр мае такое самае імя, і ён стрыечны брат таго забітага. Афіцэр адчувае сябе рускім, хоць ў яго жылах і цячэ польская кроў. Ён пакутуе праз гібель любімага брата. Бядуе, што таго забілі ў бойцы, дзе афіцэр прымаў непасрэдны ўдзел па іншы бок барыкад: «Ідзеш з войскам на мяцежнікаў, твар у твар сустракаешся з братам...»

братам, якога як сваё жыццё любіш. І твайго брата забівае войска, якому ты загадаў: страляць! Вось, такія рэчы» [6, с. 19].

Афіцэру імпануе смелы палонны паўстанец Авіч, Карлавіцкі дамагаецца для яго дазволу на чытанне кніжак у камеры, наладжвае сустрэчу з цёткай і нявестай. Потым афіцэр коштам уласнага жыцця дапамагае вязню ўцячы з турмы і пазбегнуць смяротнага пакарання.

Э. Ажэшка сцвердзіла ў навеле братэрства палякаў і рускіх. Усім сэрцам палюбілі адзін аднаго Авіч і Карлавіцкі. І справа не ў польскай крыві, што «спала» ў жылах афіцэра, а з усведамленнем уласнага польскага паходжання рэзка абудзілася. Апалінарый адгукнуўся на бяду Авіча як рускі чалавек. Яго хвалявала, ці ненавідзіць Авіч рускіх, і атрымаў такі адказ: «Тых, што маю маці забіваюць і братоў катуюць, ненавіджу, але тых, што жывуць дзесьці там далёка, не думаючы пра гэта і ніякай карысці з гэтага не маючы, толькі шкадую, бо злосць, як атрута, завалодвае цэлым арганізмам, і на іх можа перацячы» [6, с. 27].

У. С. Караткевіч сугучны ў меркаванні пра рускі народ з Э. Ажэшкай. У віленскай гімназіі адным з лепшых сяброў Алеся Загорскага становіцца рускі Сашка Волгін. Акурат ён першым заступаецца за Алеся ў бойцы з Лізагубам, прычыну якой акрэсліў сам Волгін так: «білі беларуса за тое, што беларус» [2, с. 351]. Гэты шчыры смелы хлопец потым будзе збіраць людзей у рускі паўстанніцкі сектар.

Але найбольш яскрава адлюстроўвае стаўленне У. С. Караткевіча да рускага народа ліст Кастуся з Масквы, дзе Каліноўскі піша Алесю: «... я тут палюбіў рускіх людзей. Высакародны, харошы народ. І таксама няшчасны, як мы. Я раней іх ведаў па горшых узорах, па жандарах. <...> І тое праўда, што няма дрэннага народа. Канечне, гэта не яны нас на часткі шматуюць, у пятлю пхаюць, выбіваючы дух. Гэта дзяржава катаў, абрыдлівая, страшная, гнілая. <...> Трэба разумець, што справа ў рондзе, а не ў народзе. І што калі адасабляцца, то ад яго, а не ад людзей, што самі шукаюць сяброўства з намі. Шмат харошых хлопцаў. І сярод нашых, і сярод палякаў, і сярод рускіх» [2, с. 381].

Такім чынам, пісьменнікі не ставяць знаку роўнасці паміж паняццямі «рускі народ» і «рускі ўрад».

І Э. Ажэшка, і У. С. Караткевіч дбалі пра захаванне памяці аб паўстанні 1863-1864 гг., і ў сваіх творах яны сцвярджаюць яе важнасць.

Згодна з хрысціянскай культурай, магіла – месца будучага ўваскрэшэння чалавека. Таму магілы шануюцца, захоўваюцца ў чысціні.

У рамане «Над Нёманам», дзеянне якога адбываецца праз 20 гадоў пасля паражэння паўстання, прысутнічае вобраз магілы сарака загінулых падчас бойкі інсургентаў. Знешне яна ўяўляе сабой пусты пагорак. І толькі таму, што жывыя памятаюць тыя трагічныя падзеі, гэтая мясціна

сакралізуецца. Калі Дажэцкі звяртаецца да Карчыньскага з прапановай прадаць частку лесу, дзе знаходзіцца знакавае ўрочышча, Бенедыкт успамінае Магілу: «Усё гэта мінулая і вядомая рэч, мо і згадаць пра яе не варта. Але, ведае швагер, часам, калі пагляджу на тое... тамтое... калі мінулае ажыве ў памяці, здаецца мне, што гэта святыня...» [1, с. 123]. Бенедыкт не ідзе супраць свайго сумлення і адмаўляе ў пагадненні.

Магіла з'яўляецца сімвалам барацьбы за праўду, патрыятызму, салідарнасці і братэрства, паколькі апошні прытулак там знайшлі і паны, і мужыкі, што разам змагаліся за свабоду Бацькаўшчыны. І пакуль людзі памятаюць трагічную гісторыю, звязаную з тым пагоркам, да тых часоў будзе жыць прага волі, якую не знішчыць аніякі рэжым.

Дзеянне рамана У. С. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» адбываецца да паўстання. Але, тым не менш, важнасць народнай памяці ў тым ліку і пра яго аўтар таксама сцвердзіў.

Адзін з этапаў пострыгу Алеся – наведванне магільні Загорскіх. Алесю наканавана не толькі ўзводзіць штосьці новае, але і працягваць тое добрае, што было запачаткавана некалі прашчурамі: «Калісьці мы, напэўна, маглі быць вялікія, але не здолелі. <...> У нас – толькі магілы. Толькі адны магілы, раскіданыя па гэтай зямлі» [2, с. 77].

Глыбокая пашана да продкаў гучыць у клятве, якую дае Алесь на магільні: «Я клянуся абараняць вашы магілы мячом і зубамі, нават калі мая магіла будзе далёка ад вас» [2, с. 79]. Магілы для Алеся – сімвал непахіснасці і велічы яго роду, сімвал роднага краю, якому герой не здрадзіць. Аўтар зноў пераконвае ў тым, што трэба ведаць сваю гісторыю, каб быць годным сынам Радзімы. І гэтак жа, як Алесь адчуў сувязь з продкамі, знайшоў у ёй моц, так і яго нашчадкі адчуваюць гонар за паўстанцаў, што годна адстойвалі сваю зямлю і яе людзей.

Такім чынам, Э. Ажэшцы і У. Караткевічу ўласцівая агульнасць поглядаў на паўстанне 1863–1864 гг. па некаторых аспектах.

### Літаратура

1. *Ажэшка Э.* Над Нёманам. Мінск, Мастацкая літаратура, 2003.
2. *Караткевіч У. С.* Каласы пад сярпом тваім. Мінск, Мастацкая літаратура, 2008.
3. *Кісялёў Г.В.* Сейбіты вечнага: артыкулы пра беларускіх пісьменнікаў і дзеячаў рэвалюцыйнага руху 1863 года; Скарынаўская сімволіка: вытокі, традыцыі, інтэрпрэтацыі. Мінск, Медысонт, 2009.
4. *Мальдзіс А.* Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча. Партрэт пісьменніка і чалавека. Мінск, Літаратура і Мастацтва, 2010
5. *Orzeszkowa E.* Listy zebrane: W 9 t. / Ossolineum, oprac. E. Jankowski. Wrocław, 1954-1981; T.2: Do Leopolda Méyeta. 1955.
6. Інтэрнет-адрас: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/gloria-victis-oficer>.